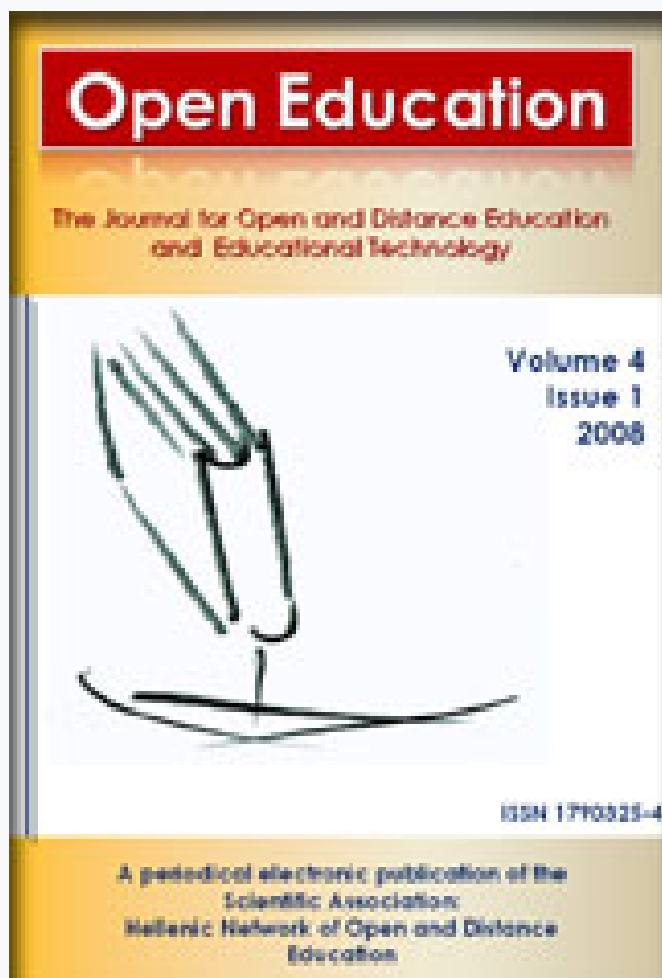

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τόμ. 4, Αρ. 1 (2008)

Τόμος 4, Αριθμός 1, 2008

Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις

Ευφροσύνη-Άλκηστη Παρασκευοπούλου-Κόλλια

doi: [10.12681/jode.9726](https://doi.org/10.12681/jode.9726)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις Methodology of qualitative research in social sciences and interviews

Δρ. Ευφροσύνη-Αλκηστη Παρασκευοπούλου-Κόλλια,
Κοινωνιολόγος της Εκπαίδευσης
frini@tellas.gr

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό αναλύονται οι κύριοι λόγοι για τους οποίους ένας ερευνητής επιλέγει την ποιοτική μεθοδολογία και ειδικότερα τις συνεντεύξεις. Περιγράφονται τα είδη των συνεντεύξεων και οι διαφορές στον ορισμό-ονοματολογία τους ανάλογα με τον ειδικό επιστήμονα που αναφέρεται σε αυτές. Γίνεται, επίσης, η παράθεση των στοιχείων εκείνων που πρέπει να έχει ένας ερευνητής προκειμένου να διεξάγει έρευνα χρησιμοποιώντας δεδομένα και υλικό που προκύπτει από συνεντεύξεις. Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να περιγραφούν τα προβλήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος ο ερευνητής και τα οποία συνήθως συνίστανται στην επιστημονική «μοναξιά» του και στον παράγοντα τύχη. Ακόμα, τίγονται ζητήματα δεοντολογίας. Αυτά πάντοτε επιφορτίζουν την έρευνα, η οποία έχει κανόνες ηθικής, που πρέπει να ακολουθούνται. Τέλος στα γενικά συμπεράσματα τονίζεται η δυναμική αξία που υπάρχει στην προσωπικότητα και του ερευνητή καθώς και των υποκειμένων και ταυτόχρονα στις αφηγήσεις, από τις οποίες η έρευνα πραγματώνεται ουσιαστικά.

Abstract

In this article the main reasons according to which a researcher selects the qualitative methodology, and more specifically interviews, are analysed. The types of interviews, but also the differences concerning their definition-nomenclature depending on the scientist who refers to them are mentioned. Moreover, those elements that a researcher is supposed to have, in order to conduct research using data and material –which is the outcome of the interviews–, are presented. Furthermore an attempt is made for the problems with which the researcher comes confronted are described; the problems are usually comprised of the scientific “isolation” and the uncertain factor of chance. Issues of deontology, that always charge the research, which has ethical rules that should be followed, are also touched upon. In the end the value which is associated with both the personalities of the researcher and the subjects is enlightened and simultaneously the value of narrations, due to which the research is substantially fulfilled.

Λέξεις κλειδιά: ποιοτική μεθοδολογία, συνεντεύξεις, υποκείμενα, αλληλεπίδραση, ερευνητής

Εισαγωγή

Αφορμή για τη διεξαγωγή μιας έρευνας αποτελεί συνήθως ένας προβληματισμός, ένα ερευνητικό ερώτημα. Το πρώτο ίσως πράγμα που καλείται, έπειτα, ένας ερευνητής να σχεδιάσει είναι η μεθοδολογία που θα υιοθετήσει πρώτον σε σχέση με τον προβληματισμό του και δεύτερον με το υπό εξέταση πεδίο. Η πορεία δηλαδή πάνω στην οποία θα βασιστεί για να εκπονήσει την έρευνά του και να την παρουσιάσει έπειτα ως γραπτό κείμενο. Αυτή η διαδικασία δεν είναι καθόλου εύκολη. Είναι αρκετά δύσκολο να αποφασίσει κάποιος ποια μεθοδολογία θα επιλέξει. Αλλά και από τη στιγμή που θα συγκεκριμενοποιήσει την ερευνητική του επιλογή θα αντιμετωπίσει άλλου είδους προβλήματα. Συμβουλευόμενος επιστημονικά βιβλία - ειδικά επί της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών- θα βρεθεί στη δύσκολη

θέση να προσπαθεί να καταλάβει ποιο μοντέλο μεθοδολογίας τελικά έχει επιλέξει. Με άλλα λόγια υπάρχουν διαφωνίες μεταξύ των ειδικών που αφορούν τυπολογικά ζητήματα, που σχετίζονται με τις ονομασίες και τους ορισμούς των μεθόδων. Ειδικά όσον αφορά στις συνεντεύξεις το πρόβλημα μοιάζει να μεγιστοποιείται.

Όσον αφορά στην περιοχή της εκπαίδευσης υπάρχουν ορισμένες ερευνητικές δυσκολίες που αφορούν επιστημονικά ερωτήματα, ζητήματα και αντικείμενα που δεν μπορούν να αναπτυχθούν και να μελετηθούν ποσοτικά. Όταν η έρευνα σχετίζεται με θέματα που άπτονται της συνεργασίας με ενήλικες οι ερευνητές δυσκολεύονται να αποσπάσουν αξιοποιήσιμες πληροφορίες. Σε τέτοιου είδους έρευνες απαιτείται άμεση επικοινωνία και αλληλεπίδραση μεταξύ ερευνητή και υποκειμένων. Αυτή επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω των συνεντεύξεων, οι οποίες εμφανίζουν ιδιόζουσα σημασία.

Στο άρθρο αυτό θα γίνει προσπάθεια να προσεγγισθούν τα θέματα στα οποία αναφερθήκαμε, όσο το δυνατόν αναλυτικότερα. Τα εμπειρικά δεδομένα που καταγράφονται προέρχονται από την έρευνα που διεξάχθηκε στα πλαίσια εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής μας.

Κεντρικό ερώτημα της έρευνας (διδακτορικής διατριβής) που διεξάχθηκε είναι το πώς αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί της προσχολικής ηλικίας το βαθμό κοινωνικής αποδοχής τους και τη στάση των συναδέλφων τους που υπηρετούν στην πρώτη και δεύτερη βαθμίδα του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Ένα δεύτερο ερώτημα που εξετάστηκε αφορά στο μεγάλο αριθμό γυναικών στο εκπαιδευτικό επάγγελμα. Μελετήθηκε κατά πόσο η σχέση της γυναίκας με την αγορά εργασίας σήμερα και η σχεδόν προκαθορισμένη τροχιά των επαγγελματικών της επιλογών, επηρεάζεται από την κοινή γνώμη.

Ακολουθήθηκε η ποιοτική μέθοδος, διότι θεωρήθηκε καταλληλότερη αναφορικά με τη συγκέντρωση πληροφοριών και στοιχείων της «καθημερινότητας» των ανθρώπων. Διεξάχθηκαν εις βάθος συνεντεύξεις βασισμένες σε ημι-δομημένες ερωτήσεις, δια των οποίων συγκεντρώθηκε πραγματολογικό υλικό μέσω των συνεντεύξεων με τους εκπαιδευτικούς προσχολικής ηλικίας, το οποίο αξιολογήθηκε σε σύγκριση με αντίστοιχο υλικό που προήλθε από εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Αυτές οι τρεις ομάδες επιλέχθηκαν προκειμένου να αναδειχθούν οι πιθανές διαφορές απόψεων ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων, αναφορικά με την κοινωνική αποδοχή τους. Οι ερωτώμενοι ήταν όλες γυναίκες κι αυτό έγινε με σκοπό να καταδειχθεί η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού γυναικών στο διδακτικό επάγγελμα. Επιπλέον, θεωρήθηκε ότι από τη στιγμή που συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός γυναικών στο χώρο της διδασκαλίας, και του νηπιαγωγείου ειδικότερα, καταλληλότερες για να μιλήσουν για την αυτοεικόνα τους θα ήταν και πάλι οι γυναίκες.

Η ανάλυση των συνεντεύξεων και του λοιπού υλικού κατέδειξε ότι η χαμηλή κοινωνική αποδοχή των εκπαιδευτικών προσχολικής ηλικίας θα πρέπει να αποδοθεί στη σχετικά χαμηλή κοινωνική τους προέλευση, τον ιδιότυπο χαρακτήρα των σπουδών τους και τη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού γυναικών στο επάγγελμα αυτό, - που φαίνεται από την ανάλυση ότι λειτουργεί αρνητικά.

Επιλογή ερευνητικής μεθόδου

Οι ερευνητικές μέθοδοι διακρίνονται σε ποιοτικές και ποσοτικές. Οι ποσοτικές αναλύουν την ποσότητα εμφάνισης του φαινομένου που εξετάζεται και οι ποιοτικές αναφέρονται στο είδος, στο συγκεκριμένο χαρακτήρα του φαινομένου (Kvale, 1996: 67). Και οι δύο μέθοδοι δίνουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να προσεγγίσει ένα ερευνητικό πεδίο και να επικεντρωθεί σε αυτό.

Σημαίνοντα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις ποιοτικές μεθόδους είναι ότι έχουν μια φυσιολογική ροή και κατά ένα μεγάλο βαθμό δεν είναι κατευθυνόμενες από τον ερευνητή. Οι Lincoln και Guba, εξάλλου, έγραφαν το 1985 ότι οι ποιοτικές μέθοδοι είναι φυσικές (Lincoln και Guba, 1985). Ο ερευνητής έτσι μπορεί να διεισδύσει στην προσωπικότητα των υποκειμένων και να κατανοήσει τις κοινωνικές επιρροές που τα υποκείμενα έχουν δεχτεί (Παπαγεωργίου, 1998: 9-10).

Ο ερευνητής που ακολουθεί ποιοτική μέθοδο παρατηρεί, παίρνει συνεντεύξεις, κρατά σημειώσεις, περιγράφει και ερμηνεύει τα φαινόμενα όπως ακριβώς έχουν. Όταν ο ερευνητής εργάζεται πάνω στο πεδίο που μελετά, είναι πάντα ενεργός, γιατί οι ποιοτικές μέθοδοι απαιτούν να γίνεται χρήση όλων εκείνων των στοιχείων, που ο ερευνητής συναντά: σχόλια από όσους σχετίζονται με το αντικείμενο, κάτι που ο ίδιος παρατηρεί, ακόμα και τον τρόπο που τα υποκείμενα κάθονται ή συνομιλούν (Eisner, 1991: 217). Οφείλει να καταγράψει τα γεγονότα, αλλά ταυτοχρόνως έρχεται αντιμέτωπος με τον ίδιο του τον εαυτό. Αναλαμβάνει να συνδυάσει με ένα λογικό τρόπο δεδομένα, στοιχεία και καταστάσεις ώστε να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα από τα όσα παρατηρεί. Αυτό συμβαίνει μέσω του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνεται την παρουσία των πραγμάτων και τη σπουδαιότητά τους. Ο ερευνητής, αφού συλλέξει τα δεδομένα, θα προσπαθήσει να τα ερμηνεύσει (Eisner, 1991: 36), με τη βοήθεια της βιβλιογραφίας ή της συνεργασίας με ομότεχνους επιστήμονες, ώστε να επιτύχει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Η συναίσθηση του τι είναι σημαντικό και το πλαίσιο, μέσα στο οποίο αυτό θα ερευνηθεί, υπόκειται στις ικανότητες του ερευνητή. Ο Peshkin (Peshkin, 1985) παρομοίασε τα υποκειμενικά στοιχεία του ερευνητή με μια θετική «έκρηξη». Είναι ο ερευνητής που θα ζωντανέψει τα ουσιαστικά στοιχεία της έρευνας και θα κρίνει τι να συμπεριληφθεί στα αποτελέσματα και τι όχι. Πάντα, όμως, θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψη η υποκειμενικότητά του, ως ερευνητή, παρά τις προσπάθειες για αντικειμενική έρευνα.

Οι ποιοτικές μέθοδοι δίνουν την ευκαιρία στον ερευνητή να στοχεύσει στο τι σημαίνει για τα υποκείμενα η εμπειρία για την οποία μιλούν, με άλλα λόγια, να εμβαθύνει. Αυτό που συμβαίνει είναι μια «λεπτή» περιγραφή (Geertz, 1973) από την πλευρά των ερευνητών. Πέρα, όμως, από τη λεπτομερή ανάλυση, οι ποιοτικές μέθοδοι καταγράφουν τη «φωνή» του υποκειμένου και τις εκφράσεις του (Eisner, 1991).

Δεν περιγράφονται, όμως, μόνο τα υποκείμενα και οι αφηγήσεις τους στις ποιοτικές μεθόδους. Οι ποιοτικές μέθοδοι σε μεγάλο βαθμό επηρεάζονται από την κουλτούρα-πολιτισμό του ερευνητή. Ο ερευνητής καλείται να ερμηνεύσει τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί και να αναδείξει τα τελικά συμπεράσματα, χρησιμοποιώντας τις παρατηρήσεις του. Το κείμενο αποδεικνύει πως δεν βρίσκεται πίσω από τις γραμμές μια μηχανή, αλλά ένας άνθρωπος και μερικές φορές ίσως είναι ανειλικρινές, υποκριτικό (Eisner, 1991) το ότι καλύπτεται πίσω από το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο ή το τρίτο ενικό (π.χ. «εμείς» ή «ο ερευνητής»).

Εκείνο λοιπόν που έχει βαρύτητα στις ποιοτικές μεθόδους είναι η κρίση του ερευνητή και όσων θα διαβάσουν την έρευνα (Eisner, 1991: 39). Πάντοτε όμως τα αποτελέσματα μιας έρευνας αποτελούν αφετηρία για μια σειρά ποιοτικών και ποσοτικών μεθοδολογικών προσπαθειών, γιατί τα ζητήματα προς μελέτη και ανάλυση δεν σταματούν να υφίστανται και τα αποτελέσματά τους θέτουν συνεχείς προβληματισμούς στους ερευνητές.

Οι συνεντεύξεις

Η συνέντευξη είναι ένα από τα βασικότερα εργαλεία της ποιοτικής μεθόδου. Πρόκειται για την αλληλεπίδραση, την επικοινωνία μεταξύ προσώπων, που

καθοδηγείται από τον ερευνητή ή ερωτώντα με στόχο την απόσπαση πληροφοριών σχετιζομένων με το αντικείμενο της έρευνας (Cohen και Manion, 1992: 307-308). Με άλλα λόγια πρόκειται για την μέθοδο που έχει ως αντικείμενό της να σχηματίσει ένα «νοητικό περιεχόμενο» (Mialaret, 1997: 148), να αποκαλύψει πτυχές της προσωπικότητας και να αναγνωρίσει συμπεριφορές. Βασικό εργαλείο της είναι η συνομιλία που λαμβάνει χώρα μεταξύ δύο ή και παραπάνω προσώπων.

Ο Tuckman, όρισε τις συνεντεύξεις ως δυνατότητα «εισόδου» στο τι διαδραματίζεται στο μυαλό του υποκειμένου (Tuckman, 1972). Οι συνεντεύξεις προβάλλουν τις γνώσεις που το υποκείμενο κατέχει (πληροφορίες και γνώσεις), τι του αρέσει και τι όχι (αξίες και προτιμήσεις) και κυρίως τι σκέπτεται (απόψεις και αντιλήψεις).

Ένα στοιχείο που τη διαφοροποιεί από μια απλή συζήτηση, είναι ότι αποτελεί το βασικό εργαλείο της έρευνας, ένας έμμεσος τρόπος συλλογής πληροφοριών αναφορικά με τις αντιλήψεις και τα «πιστεύω» των ανθρώπων που ερωτώνται. Ένα δεύτερο στοιχείο είναι ότι ο διάλογος λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε ανθρώπους που κατ' ουσίαν είναι ξένοι μεταξύ τους και ένα τρίτο στοιχείο είναι πως οι συνεντεύξεις κατευθύνονται από τον ερευνητή κατά ένα μεγάλο ποσοστό, στοιχείο που βέβαια εξαρτάται και από το είδος της συνέντευξης (Rubin και Rubin, 1995: 2). Η επιλογή του ερευνητή να ακολουθήσει συνεντεύξεις κρύβει ένα πολύ θετικό στοιχείο και για εκείνον και για την πλευρά του υποκειμένου: ενθαρρύνει και τις δύο πλευρές, που λαμβάνουν μέρος στη διαδικασία να νιώσουν περισσότερο συνδεδεμένες με τη συζήτηση, που διεξάγεται, ανατροφοδοτούμενη από τις απόψεις που εκφράζονται. Σ' αυτό το σημείο, πρέπει να αναφερθεί ότι η συνέντευξη βασίζεται στην παρακάτω θέση: η γνώση επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω καλής ακρόασης, έως και «ευγενούς αφουγκράσματος» των κόσμων των υποκειμένων, τα οποία ο ερευνητής οφείλει να έχει ενθαρρύνει να εκφραστούν. Για αυτό το λόγο ακόμα και τα πρώτα λεπτά της συνέντευξης είναι καθοριστικά (Kvale, 1996: 128).

Τα είδη των συνεντεύξεων - μεθοδολογία της έρευνας

Σε προηγούμενο σημείο έγινε λόγος για διαφορές μεταξύ των ειδικών επιστημόνων, που σχετίζονται με τις ονομασίες και τους ορισμούς των μεθόδων και κυρίως των συνεντεύξεων.

Όσον αφορά στην έρευνα που διεξάχθηκε, στην προσπάθειά να κωδικοποιηθούν οι θέσεις των εκπαιδευτικών, σε μεγάλο βαθμό ακολουθήθηκαν οι αρχές της ανάλυσης περιεχομένου. Σ' αυτό το πλαίσιο έγιναν όσο το δυνατόν λιγότερες ερωτήσεις και επιχειρήθηκε σταδιακή απόσυρση από την πλευρά του ερευνητή, κατά τη ροή των συνεντεύξεων, δίνοντας τη δυνατότητα στα υποκείμενα να αφηγηθούν. Σκοπός ήταν οι ερωτώμενοι να είναι ελεύθεροι να ταξινομήσουν οι ίδιοι τα σημαντικά και τα ουσιώδη συμβάντα.

Κατά τη ροή της έρευνας ακολουθήθηκε συνδυασμός τύπων συνέντευξης ανάλογα με τις ανάγκες της. Υπήρξαν σημεία στα οποία χρησιμοποιήθηκαν ημιδομημένες ερωτήσεις και άλλα στα οποία το ρόλο του «καθοδηγητή» έπαιξε η ροή της συζήτησης με τα υποκείμενα. Κατά μεγάλο ποσοστό όμως οι ερωτήσεις προσέγγιζαν τη «συνέντευξη σε βάθος».

Σύμφωνα με τον Φίλια, «η συνέντευξη είναι το αποτέλεσμα κάποιου είδους μεθοδολογικής στρατηγικής» και «η πληροφορία πραγματοποιείται μέσω δύο συνειδητοποιήσεων» (Φίλιας, 1993: 129). Οι δύο συνειδητοποιήσεις ανήκουν στον ερευνητή και στο υποκείμενο. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο στην έρευνά μας υιοθετήθηκαν πολλοί τύποι συνεντεύξεων· εφ' όσον αρκετές φορές χρειάστηκε να

επεξηγηθεί και να επαναπροσδιοριστεί το τι εννοείται, κάθε φορά που θεματολογία αλλάζει.

Οι συνεντεύξεις κατά τον προηγούμενο συγγραφέα χωρίζονται σε *δομημένες, μη δομημένες, άμεσες ή έμμεσες, επαναλαμβανόμενες, κλινικές και σε βάθος*.

Στις *δομημένες* συνεντεύξεις ζητείται από τον ερωτώμενο να απαντήσει σε προκαθορισμένες ερωτήσεις, οι οποίες έχουν συγκεκριμένο αριθμό και περιεχόμενο. Στις *μη δομημένες* λαμβάνει χώρα μια συζήτηση που είναι κατά μια έννοια ελεύθερη, αλλά που η ελευθερία της σχετίζεται με τη φύση της συζήτησης, το θέμα που ερευνάται και το βαθμό της δόμησης των ερωτήσεων. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί η διάκριση των μη δομημένων συνεντεύξεων σε εντοπισμένες ή όχι. Σε αυτή τη διάκριση σημαίνοντα ρόλο καταλαμβάνει ο βαθμός της δόμησης. Όταν καταχωρείται ως εντοπισμένη σημαίνει ότι ο ερευνητής κινεί τη συζήτηση προς μια συγκεκριμένη οδό, ορμώμενος από μια εμπειρία που έχει αναφέρει ο ερωτώμενος. Στο πλαίσιο αυτού του τύπου συνέντευξης, ο ερευνητής είναι εκείνος, οποίος δείχνει κατανόηση στα λεγόμενα του ερωτώμενου, την/ τον βοηθά να εκφραστεί, να ερμηνεύσει αυτά που λέει και είναι σκόπιμο να γνωρίζει ψυχολογία.

Στις *άμεσες* και τις *έμμεσες* παίζει ρόλο ο διαχωρισμός που γίνεται καταρχάς από την πλευρά του ερευνητή και κατά συνέπεια και από την πλευρά του ερωτώμενου και αφορά στο σκοπό για τον οποίο πραγματοποιείται η συνέντευξη.

Οι *επαναλαμβανόμενες* γίνονται συνήθως σε γκρουπ ανθρώπων και ονομάζονται και Panel. Ονομάζονται έτσι γιατί χρειάζεται να επαναληφθούν αρκετές φορές μέχρι να καταλήξει η έρευνα στη συλλογή των δεδομένων και στα συμπεράσματά της. Τα άτομα που επιλέγονται έχουν ορισμένα κοινά κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά.

Η άμεση συνέντευξη στο έργο άλλων κοινωνικών επιστημόνων παρουσιάζεται ως *συνέντευξη σε βάθος*. Σύμφωνα με την Κυριαζή η συνέντευξη σε βάθος αφορά ένα σύνολο γενικών ερωτήσεων σε θέματα που ο ερευνητής έχει προκαθορίσει, αλλά τα οποία δεν τα θέτει με συγκεκριμένη σειρά, και τον «πρωταγωνιστικό» ρόλο τον κατέχει ο ερωτώμενος, με την παρουσία του ερευνητή ως βοηθητική και διακριτικά καθοδηγητική (Κυριαζή, 1998: 122).

Σύμφωνα με την ίδια υπάρχουν άλλα τρία είδη συνεντεύξεων. Η *τυποποιημένη, η ελεύθερη ή μη τυποποιημένη και η τηλεφωνική*.

Καταλήγοντας υπογραμμίζεται ξανά, ότι, αναμφίβολα, πολλές ποιοτικές συνεντεύξεις συντίθενται από αρκετά αυστηρά σχεδιασμένα μέρη κι από μέρη όχι προσχεδιασμένα (Rubin και Rubin, 1995: 5) και πάντοτε υφίσταται αρμονική σύνδεση μεταξύ τους.

Οι συνεντεύξεις γενικά έχουν όμως και μειονεκτήματα τα οποία οφείλει να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει ο ερευνητής. Ένα εκ των σημαντικότερων μειονεκτημάτων είναι ο κίνδυνος βεβιασμένων ερωτήσεων από μεριάς του ερευνητή με πιθανό αποτέλεσμα τις ανακριβείς ή παραπλανητικές πληροφορίες.

Ο ερευνητής πρέπει πάντοτε να λαμβάνει υπ' όψη τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς του, οι οποίες μπορεί να τον απομακρύνουν περισσότερο ή λιγότερο από τις θέσεις των υποκειμένων (Antaki και Rapley, 1996).

Γνωρίσματα ενός καλού ερευνητή (-συνεντευκτή)

Ένα πρώτο στοιχείο είναι ότι ερευνητής οφείλει να παρουσιάζεται όσο το δυνατόν περισσότερο επαγγελματίας γίνεται. Οφείλει να κατέχει βασικές γνώσεις προκειμένου να γνωρίζει τις ερωτήσεις στις οποίες θα προβεί, γιατί η διατύπωση των ερωτήσεων δεν αποτελεί εύκολη διαδικασία (Bell, 1997: 145) και ο τρόπος που θα τεθούν κατέχει σημαίνοντα ρόλο στο αν και κατά πόσο θα επηρεαστεί το υποκείμενο.

Οι ερωτήσεις κατά κύριο λόγο πρέπει να προβάλλουν σαφείς, δηλαδή να αποδεικνύουν ό, τι πράγματι ψάχνουν.

Ένα από τα γνωρίσματα ενός ικανού συνεντευκτή είναι η δυνατότητα καλλιέργειας φιλικού κλίματος μεταξύ του ίδιου και του υποκειμένου (Βαβουρανάκης, 1986: 57). Το να είναι ο ερευνητής δεκτικός, ευχάριστος, ευαίσθητος, μόνο οφέλη μπορεί να αποδώσει στην έρευνα. Εξάλλου μέσα σ' αυτή την αλληλεπίδραση δεν μπορεί το υποκείμενο ν' αφηθεί στις ερωτήσεις, αν ο ίδιος ο ερευνητής δεν δώσει ορισμένα στοιχεία για τον εαυτό του πρώτα, εάν δεν αρχίσει ο ίδιος να αποκαλύπτεται κατά μία έννοια. Ο ερευνητής οφείλει πάντα να θυμάται πως οι περισσότερες ερωτήσεις προκύπτουν, καθώς ο ίδιος προσπαθεί να επικοινωνήσει και να αλληλεπιδράσει με το υποκείμενο (Silverman, 2000: 321) και πως το γνωστικό αντικείμενο πάνω στο οποίο γίνονται οι ερωτήσεις είναι περισσότερο οικείο στον ίδιο κι όχι τόσο στο υποκείμενο (Βαβουρανάκης, 1986: 58-59).

Χωρίς αμφιβολία, ο ερευνητής δεν είναι ουδέτερος, απόμακρος, ή συναισθηματικά αποδεσμευμένος (Rubin και Rubin, 1995: 12). Οι Bowman, Bowman και Resch έγραψαν το 1984 πως επειδή ακριβώς απαιτείται ιδιαίτερο βάθος συνειδητοποίησης των θεμάτων που ανακύπτουν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, είναι δύσκολο ο ερευνητής να παραμείνει ουδέτερος (Bowman, Bowman and Resch, 1984). Η σχέση που αναπτύσσεται με το υποκείμενο τον επηρεάζει και τον ίδιο. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο μπορεί να γίνει κατανοητή η θεωρία του Cicourel, σύμφωνα με τον οποίο η καθημερινότητα επηρεάζει κατά πολύ και τον ίδιο τον ερευνητή παρά την προσπάθειά του να είναι συστηματικός και αντικειμενικός (Cicourel, 1964). Ο ερευνητής σε μια συνέντευξη στοχεύει περισσότερο στη διάγνωση του εσωτερικού κόσμου των υποκειμένων παρά στην ιεράρχηση και ταξινόμηση των πληροφοριών που του δίνονται εν προκειμένω για τη διεξαγωγή της έρευνας (Rubin και Rubin, 1995: 6). Γίνεται αυτόκοος μάρτυρας, πολύ καλός ακροατής, προσωπικών ιστοριών καθημερινότητας, προβλημάτων, απλών και σύνθετων σκέψεων, εμπειριών (Schutz, 1967: 74). Το υποκείμενο μιλά και εκτίθεται, κατά μία έννοια, για θέματα, τα οποία ίσως να μην είχε ποτέ άλλοτε μοιραστεί με κάποιον συνομιλητή. Κατ' επέκταση ο ερευνητής οφείλει να μην προσδοκά απαντήσεις που ταυτίζονται με το «προσχέδιο» που έχει στο μυαλό του, αλλά να δει το υποκείμενο σε εντελώς ουδέτερη βάση, ανεπηρέαστα (Cohen και Manion, 1992: 318) και να μην υπερεκτιμήσει ή υποτιμήσει την αλήθεια που πρεσβεύει ο κάθε ερωτώμενος (Cannell και Kahn, 1968).

Αναφέρθηκε στην εισαγωγή ότι ειδικά οι ενήλικες (που εν προκειμένω ερωτήθηκαν στην έρευνά μας) δυσκολεύονται να πουν την αλήθεια. Με άλλα λόγια ο ερευνητής οφείλει να επιδείξει σημαντικές επικοινωνιακές δυνατότητες και ικανότητες, προκειμένου να πετύχει ουσιαστική (λεκτική και όχι μόνο) αλληλεπίδραση με τα υποκείμενα. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης οι δυνατότητες αυτές του ερευνητή υποβάλλονται συνεχώς σε κρίση: πρέπει να καταφέρει να χρησιμοποιήσει τη συνέντευξη προς όφελος της έρευνας που διεξάγεται αλλά και προς όφελος των ερωτώμενων. Κάνοντας λόγο για όφελος των ερωτώμενων εννοείται το να κατορθώσει ο ερευνητής να απελευθερώσει τα βαθύτερα συναισθήματα που έχουν αναφορικά με το ζήτημα που αναλύεται.

Μέσω της συνέντευξης ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να παρατηρήσει και τις εκφράσεις χειρών και προσώπου, τον τόνο της φωνής κ. ά., στοιχεία χρήσιμα για την αποφυγή επιφανειακών ερμηνειών. Τίποτα δεν θεωρείται δεδομένο.

Σαν τελευταία υπενθύμιση παρατίθεται η άποψη των Rubin και Rubin (Rubin και Rubin, 1995: 13), οι οποίοι γράφουν πως υπάρχει πάντα ένα «εγώ» στην όλη

διαδικασία κι όλα όσα διαδραματίζονται στη διάρκεια της συνέντευξης ή της ανάλυσής της, δεν παύουν να χρωματίζονται από αυτό.

Αντιμετώπιση ερευνητικών προβλημάτων

Η προαναφερθείσα αυτοπεποίθηση ή αλλιώς αίσθηση ισχύος του ερευνητή, νοείται ως η κυρίαρχη και εφελθία δυναμική υπό την οποία ο τελευταίος θα παρουσιάσει τις σκέψεις και τα συμπεράσματά του, σαν κάτι το ξεχωριστό. Κάτι που κανείς δεν πρόλαβε ή ίσως δεν ενδιαφέρθηκε να πει πιο πριν και όχι ως τα μοναδικά αποτελέσματα που μπορεί να εξαχθούν από την συγκεκριμένη έρευνα.

Ένα σημείο που γεννά αμφιβολίες είναι το κατά πόσο ο ερευνητής, κινούμενος ατομικά, χωρίς άλλη επιστημονική στήριξη, μπορεί καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και της αξιολόγησης των δεδομένων, να έρθει αντιμέτωπος με όλα τα στοιχεία που απαρτίζουν την έρευνα: με βιβλιογραφικές αναφορές, με υποκείμενα συνεντεύξεων, με συμβουλές από ιθύνοντες και με προσωπικά ηθικά διλήμματα, άρρηκτα συνδεδεμένα με την έρευνα. Το ίδιο σημείο είναι και αυτό που κεντρίζει: ο φόβος για παρεμβολές του παράγοντα τύχη, η ανάγκη να σχολιαστούν τα εκπαιδευτικά δρώμενα της χώρας μέσω αυτής της έρευνας, αψηφώντας συγκρούσεις του ερευνητή με τον εαυτό του, ακόμα και με κρατικούς φορείς. Επιπλέον η επιθυμία να παρουσιαστούν συγκεκριμένα θέματα χωρίς να αποκρυφθούν στοιχεία που ναι μεν θα δυσχεράνουν την έρευνα, αλλά θα της δώσουν αντικειμενική αξία.

Δεοντολογία που διέπει τις συνεντεύξεις

Οι συνεντεύξεις οφείλουν να υπακούουν στην επιστημονική δεοντολογία όπως αυτή εκφράζεται από ένα σύνολο κανόνων. Οι κανόνες αυτοί καθορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγονται οι συνεντεύξεις, διατυπώνονται οι ερωτήσεις και τελείται γενικότερα η επικοινωνία ερευνητή-υποκειμένου.

Ο ερευνητής οφείλει άρα να προσαρμοστεί στα δεδομένα του προγράμματος του ερωτώμενου. Έτσι, οι συναντήσεις που θα καθοριστούν πρέπει να γίνονται με την συγκατάθεση των ερωτώμενων, στα μέρη και τις ώρες που εκείνους διευκολύνει. Πέρα και πριν από αυτό τον «άγραφο» δεοντολογικό κανόνα, ο ερευνητής οφείλει να συστήνεται και να προσδιορίζει το σκοπό της έρευνάς του -ακόμα κι αν έχει μαζί του κάποια συστατική επιστολή (Bell, 1997:151). Επίσης πρέπει να ενημερώνει για τη χρονική διάρκεια της συνέντευξης και να προσπαθεί να μην υπερβαίνει το χρόνο αυτό. Ο Johnson γράφει πως ο ερευνητής είναι υπεύθυνος για τον τρόπο με τον οποίο θα φέρει σε πέρας τη συνέντευξη (Johnson, 1984).

Η σχέση λοιπόν μεταξύ του ερευνητή και του υποκειμένου είναι αναλογική κι ισότιμη και κατά τη διάρκεια της συνέντευξης διαπλέκονται συναισθήματα εμπιστοσύνης και ανασφάλειας, ή ασφάλειας, που χαρακτηρίζουν τελικά την όλη διαδικασία. Η διακριτικότητα του ερευνητή και η ευγένειά του, καθορίζουν κατά πολύ την χροιά των απαντήσεων. Τα υποκείμενα πρέπει να αντιμετωπίζονται με σεβασμό και δικαιοσύνη (Briggs, 1986).

Χωρίς αμφιβολία υπάρχουν αρκετά αρνητικά στοιχεία κατά την προσπάθεια συλλογής πληροφοριών από συνεντεύξεις. Καταρχάς το να παίρνει κάποιος συνεντεύξεις από τα υποκείμενα ενέχει τον κίνδυνο «εισβολής» στη ζωή τους, στον τομέα προσωπικών τους δεδομένων, αν ο ζήλος του ερευνητή είναι υπέρμετρος (Talbot και Edwards, 1994) -στοιχείο το οποίο είναι επίσης συνδεδεμένο με τα ηθικά ζητήματα που προκύπτουν σε μια συνέντευξη. Είναι γεγονός ότι υπάρχουν ορισμένα ζητήματα που θεωρούνται ταμπού. Ούτε και η «τετ-α-τετ» συνέντευξη συμβάλλει στο να συζητηθούν. Από ηθικής άποψης περισσότερο εγκλωβίζονται τα υποκείμενα, όταν

βρίσκονται σε άμεση συνομιλία με τον ερευνητή, παρά αισθάνονται ελεύθερα να μιλήσουν και να προβληματιστούν επί του αντικειμένου.

Μερικά από τα προβλήματα που προκύπτουν, λόγω προκατάληψης, είναι για παράδειγμα η προθυμία του υποκειμένου να δώσει τις απαντήσεις που ο ερευνητής θέλει ή τις απαντήσεις που θα είναι οι κοινωνικά αποδεκτές κι επιθυμητές (Kitwood, 1977). Ακόμα και η τάση του ερευνητή να αναζητήσει τις απαντήσεις που ήδη έχει σαν πρώτο πλάνο στο μυαλό του. Πρόκειται για έναν «άδηλο ανταγωνισμό που εμφανίζεται κάποιες φορές ανάμεσα στον ερευνητή και στον ερωτώμενο» (Borg, 1981: 87).

Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί και ένα άλλο στοιχείο, που έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με όσα προαναφέρθηκαν ως θετικά: οι αντιλήψεις των υποκειμένων δεν μπορούν να ελεγχθούν, καθώς «πλανάται» στην ατμόσφαιρα κατά τη διάρκεια του διαλόγου ενός είδους πίεση στο υποκείμενο να πει «κάτι σημαντικό».

Οι ερωτώμενοι ενδόμυχα τρέφουν την ελπίδα ότι θα δώσουν τις «σωστές» απαντήσεις. Δεν είναι αυτή, όμως, η επιθυμητή κατάληξη μιας συνέντευξης, γιατί στις συνεντεύξεις δεν γίνονται «λάθη», όσον αφορά στις απαντήσεις των ερωτώμενων. Σκοπός του ερευνητή είναι η προσέγγιση και καταγραφή της αλήθειας, χωρίς αποστέωση και αποχρωμάτιση των απαντήσεων. Τα υποκείμενα πολλές φορές νιώθουν ότι βρίσκονται εν μέσω μιας διαδικασίας άφεσης αμαρτιών. Εάν ειδικά καταφέρουν να δουν από την αντίδραση του ερευνητή ότι έχουν συμβάλει στα προσδοκώμενα αποτελέσματα της έρευνας.

Αν και επιβάλλεται οι απαντήσεις του ερωτώμενου να μην υποδαυλίζονται, να μην είναι κατευθυνόμενες από τις ερωτήσεις του ερευνητή, ο τελευταίος χρησιμοποιεί πολλές φορές ορισμένα τεχνάσματα. Τέτοιου τύπου είναι η ενθάρρυνση του υποκειμένου ή η συγκατάβαση και το ενδιαφέρον. Ακόμα και η συμπάσχουσα συμπεριφορά, όταν το υποκείμενο αρχίσει να αναπτύσσει ένα αδιάφορο για την έρευνα, μα σοβαρό, προσωπικό του θέμα, που έχει ανάγκη να το μοιραστεί με τον ερευνητή. Ειδικότερα όμως όσον αφορά προσωπικά ζητήματα του υποκειμένου, είναι ανάγκη οι ερωτήσεις να μεταλλάσσονται ή να γίνονται με τρόπο τέτοιο που να μην θίγεται ο ψυχισμός του υποκειμένου.

Σαν συνέπεια των παραπάνω, οι κανόνες που εφαρμόζονται κατά τη διεξαγωγή μιας συνέντευξης, επιβάλλουν στον ερευνητή, όταν ο ερωτώμενος του ζητήσει να κλείσει το κασετόφωνο, για να του μιλήσει για κάτι, να το πράξει. Ακόμα κι όταν συμπεράνει ότι ο ερωτώμενος δυσκολεύεται να εκφραστεί ή να εκδηλωθεί, πρέπει να ακολουθήσει την ίδια τακτική και να συζητήσει για κάτι λιγότερο φορτικό. Καταλήγοντας διαπιστώνεται ότι κατά ένα μεγάλο ποσοστό οι άνθρωποι αρέσκονται στο να μιλούν για τον εαυτό τους και να νιώθουν σημαντικοί μέσω των λεγομένων τους. Οι άνθρωποι αρέσκονται, επίσης, στο να κάνουν μικρές χάρες, που δεν κοστίζουν ιδιαίτερα (Rubin και Rubin, 1995: 105) και θεωρούν όμορφο να προσφέρουν απλώς μέσω μιας συνέντευξης χρήσιμες πληροφορίες.

Συμπεράσματα

Η συνέντευξη είναι βασικό στοιχείο της ποιοτικής έρευνας και δεν πρόκειται για απλή, τυπική διαδικασία διαλόγου μεταξύ ερευνητή και υποκειμένων. Εκείνα που καλείται να υπερκεράσει ο ερευνητής είναι η διστακτικότητα και οι φόβοι-προβληματισμοί των υποκειμένων σε επικοινωνιακό επίπεδο. Σε αυτό το σημείο έγκειται και η σημασία της συνέντευξης: να ξεπεραστούν κοινωνικά στεγανά, που δυσχεραίνουν την ουσιαστική συμμετοχή στο διάλογο, ώστε να επέλθει η προσέγγιση της αληθινής πραγματικότητας.

Ο Selltiz μεταξύ άλλων (Selltiz et al., 1962) αναφέρει πως οι ερευνητές είναι κι εκείνοι άνθρωποι και όχι μηχανές, άρα συναισθηματικά ευάλωτοι, με αντιδράσεις και εκφάνσεις του ψυχισμού τους, οι οποίες μπορεί να επηρεάσουν τα υποκείμενα. Το κοινωνικό υπόβαθρο κι η κουλτούρα του υποκειμένου, φυσικά και του ερευνητή, ασκεί σημαίνοντα ρόλο στη διεξαγωγή της έρευνας. Μέσω αυτών των δύο παραμέτρων τα υποκείμενα προσεγγίζουν τον κόσμο τους και αυτή η ερμηνεία πρέπει να εκφράζεται όσο το δυνατόν πιο ελεύθερα. Ο Schutz έχει μιλήσει για τη δεδομένη πραγματικότητα ('taken for granted' reality) (Schutz, 1967) και εννοεί ακριβώς αυτό: την «υπονόμηση» των απαντήσεων των υποκειμένων από τον ερευνητή, γεγονός υποβαθμιστικό για την επιστημονική μελέτη των δεδομένων. Οι αφηγήσεις είναι αυτές που ευνοούν στη συγκρότηση του αντικειμένου της έρευνας και συνθέτουν έστω αμυδρά την πραγματικότητα όπως την αντιλαμβάνονται οι ερωτώμενοι. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο ερευνητής είναι σε θέση να συγκροτήσει ένα ερμηνευτικό πλαίσιο και να προβεί σε συμπεράσματα, έχοντας πάντοτε συνείδηση του κοινωνικού χώρου και χρόνου που δρουν οι ερωτώμενοι (Riessman, 1993).

Ανακεφαλαιώνοντας και καταλήγοντας πρέπει να μνημονευθεί ότι η συνέντευξη βρίσκεται στο κέντρο της ποιοτικής έρευνας και αφορά στην άμεση επικοινωνία μεταξύ ερευνητή και υποκειμένου. Η επαφή μεταξύ των δύο δεν είναι ίδια σε όλες τις περιπτώσεις. Λαμβάνει διαφορετικές διαστάσεις αναλόγως της επιστημονικής παράδοσης στην οποία ανήκει ο ερευνητής ή της μεθόδου, την οποία επέλεξε, πάντοτε *ceteris paribus* (τηρουμένων των αναλογιών). Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Kvale, που καταδεικνύουν αυτή ακριβώς τη σχετικότητα που αφορά στο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο που ανήκουν ερευνητές και υποκείμενα: "In other cultures, different norms may hold for interactions with strangers concerning initiative, directness, openness, and the like" (Kvale, 1996: 127).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βαβουρανάκης, Χ. (1986). *Στοιχεία πειραματικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα, αυτοέκδοση.
- Κυριαζή, Ν. (1998). *Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων καιτεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις.
- Παπαγεωργίου Γ. (1998). *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Φίλιας, Β. (1993). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*. Αθήνα: Gutenberg. (Συνεργάτες: Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ και Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών).

Ξενόγλωσση

- Antaki, C. and Rapley, M. (1996). ' "Quality of life" talk: the liberal paradox of psychological testing'. *Discourse and society*, 7 (3), 293-316.
- Bell, J. (1997). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg. Ελληνική απόδοση: Ρήγα, Α. Β.
- Borg, W. R. (1981). *Applying Educational research: a practical guide for teachers*. New York: Longman.
- Bowman, B., Bowman, G. W. and Resch, R. C. (1984) Humanizing the research interview: A posthumous analysis of LeRoy Bowman's approach to the interview process. *Quality and Quantity*, 18, 159-171.
- Briggs, C. L. (1986). *Learning How to Ask*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cannell, C. F. and Kahn, R. L. (1968). Interviewing. Στο G. Lindzey και A. Aronson (Eds.), *The handbook of social psychology, vol. 2, Research Methods*. (σελ. 526-295). New York: Addison Wesley.
- Cicourel, A. V. (1964). *Method and measurement in Sociology*. New York: The Free Press.
- Cohen, L. and Manion, L. (1992). *Research methods in education* (3rd edition). London: Routledge.
- Eisner, W. E. (1991). *The enlightened eye, qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York: Macmillan.

- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic books.
- Johnson, D. (1984). Planning Small-scale Research. Στο J. Bell, T. Bush, A. Fox, J. Goodey & S. Goulding (Eds.), *Conducting Small-scale Investigations in Educational Management*. (σελ. 177-197). London: Harper and Row.
- Kitwood, T. M. (1977). *Values in adolescent life: towards a critical description*. Ph.D. dissertation. School of research in education: University of Bradford.
- Kvale, S. (1996). *Interviews, an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Lincoln, Y. S. and Guba, E. (1985). *Naturalistic Inquiry*. SAGE: Beverly Hills.
- Mialaret, G. (1997). *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Αγωγής* (μετ.: Ζακοπούλου, Γ.). Αθήνα: Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός.
- Peshkin, A. (1985). Virtuous subjectivity in the participant observer's, I's. Στο D. Berg και K. K. Smith (Eds.), *Exploring clinical methods for sound research*. (σελ. 124-135). SAGE: Beverly Hills.
- Riessman, C. K. (1993). *Narrative analysis, Qualitative research methods, series 30*. Newbury Park: CA: SAGE.
- Rubin, J. H. και Rubin, S. I. (1995). *Qualitative interviewing, the art of hearing data*. London: SAGE publications.
- Schutz, A. (1967). *The phenomenology of the social world*. Evanston: IL: Northwestern University Press.
- Silverman, D. (2000). *Doing qualitative research, a practical handbook*. London: SAGE publications.
- Schutz, A. (1967). *The phenomenology of the social world*. Evanston: IL: Northwestern University Press.
- Selltiz, C., Jahoda, M., Deutsch, M. and Cook, S. W. (1962). *Research Methods in Social Relations*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Talbot, R. and Edwards, A. (1994). *Hard-pressed researcher. A research handbook for the caring professions*. Essex: Longman Group Limited.
- Tuckman, B. W. (1972). *Conducting educational research*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.